

УДК 159.923.3

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

І.С.Коваль

У статті проведено інформаційно-аналітичний огляд підходів до опису структурних компонентів психологічної готовності. У структурі психологічної готовності майбутніх працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій автором виділено чотири пов'язані між собою та взаємообумовлені компоненти, а саме: мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний та особистісний. Також здійснено науковий огляд зазначених компонентів та розглянуто особистісні якості пожежних-рятувальників, необхідних для професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні рятувальники, екстремальні ситуації, структурні компоненти.

THE STRUCTURE OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE RESCUERS TO WORK IN EXTREME CONDITIONS

I.S.Koval

Summary. This article provides information and analytical review of approaches to describe the structural components of psychological readiness. The structure of psychological readiness of future employees of the State Service of Ukraine of Emergencies, author, four interrelated and interdependent components, namely: motivational, cognitive-intellectual, operational and personal. Also, research conducted inspection of these components are considered personal qualities and fire-rescue required for professional work in emergencies.

Keywords: psychological readiness, future rescue, emergencies, structural components.

Постановка проблеми. Соціокультурні зміни, що відбуваються на українських теренах, зумовлюють потребу в підготовці професіоналів нової, тверезо-мислячої генерації, котрі мають багаж знань та вміють самостійно та креативно розв'язувати проблеми в надзвичайних ситуаціях. Сьогодні Україна стикається із проблемами пожежно-технічної інтеграції в міжнародні системи безпеки, що вимагає високого рівня професійної компетентності майбутніх пожежних-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) при виконанні службових завдань в зоні лиха, підвищенні кваліфікації тощо.

Таким чином необхідно зробити інтенсивнішим процес навчання, створювати та постійно вдосконалювати навчальні бази для підготовки висококваліфікованих рятувальників, використовуючи та впроваджуючи передовий досвід науковців.

На нашу думку, у підготовці майбутніх рятувальників необхідно звертати увагу на: професійні, особистісні, індивідуальні, психологічні якості, необхідні пожежникам при виконанні службових завдань, та ефективність їх формування в процесі підготовки; досягнення науки та ступінь інтеграції нововведень у навчально-виховний процес.

У навчальних закладах ДСНС України професійна освіта повинна базуватись на ідеях гуманізму: невимушений всебічний розвиток індивідом власних здібностей, інтересів та потреб; здатність до саморозвитку та самоаналізу; орієнтація на усвідомлений вибір поведінки в надзвичайних ситуаціях різного характеру. Найважливіший елемент підготовки майбутніх пожежних фахівців базується на психологічній готовності до тактичної та управлінської діяльності.

Аналіз останніх джерел та публікацій. У сучасній науці немає однозначного розуміння структури психологічної готовності до професійної діяльності. Так, М. Дяченко та Л. Кандибович виокремили: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти; О. Керницький, вивчаючи формування психологічної готовності курсантів до льотної діяльності, виділив дещо інші компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий та професійно-важливі якості особистості військового пілота; підтримує погляди попередника Ю. Бойко, тому в структурі психологічної готовності майбутніх юристів виокремлює наступні компоненти: мотиваційний, операційний, емоційно-вольовий, особистісний; В. Ягупов до основних структурних компонентів психологічної готовності відносить: мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий; А. Грачов визначив структуру готовності працівника ДПС МНС Росії до професійної діяльності, в яку включає: мотиваційний, орієнтаційний, вольовий, операційний, фізичний, оцінний компоненти; Є. Школяр, вивчаючи формування психологічної готовності в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, виокремлює: мотиваційний, інтелектуально-когнітивний та регуляторний елементи.

Незважаючи на окремі відмінності в поглядах науковців на структуру психологічної готовності особистості до діяльності, про що свідчать особливості структури психологічної готовності, вчені залишаються одностайними в тому, що основні її складові визначаються змістом та умовами конкретної фахової діяльності.

Оскільки в науковій літературі висвітлено та обґрунтовано структуру та способи формування психологічної готовності в різних напрямках діяльності, у межах статті за допомогою теоретичного аналізу розкриємо та уточнимо структурні компоненти психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Мета статті: на основі теоретико-психологічного аналізу визначити структуру психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу діяльності майбутніх рятувальників виникає необхідність застосування спеціальних методик та програм для формування психологічної готовності до діяльності внаслідок наявності постійних загрозливих факторів, що зумовлюють потребу вивчення структури готовності до діяльності в екстремальних умовах [15]. Готовність з'являється в результаті досвіду особистості, що базується на формуванні позитивного ставлення до фахової діяльності, усвідомленні потреб та мотивів. Конкретним вираженням готовності є характеристики поведінки особистості, такі як: вольові, емоційні та інтелектуальні.

Стан психологічної готовності включає складну динамічну структуру, до якої входять мотиваційні, вольові, пізнавальні, емоційні, операційні компоненти, властивості та стани людської психіки в співвідношенні із професійними завданнями та зовнішніми обставинами, що склалися.

Так, український сучасний дослідник В. Моляко, досліджуючи психологічну готовність до діяльності виокремлює основні компоненти, серед яких: знання, вміння, навички та мотиви діяльності. Учений зазначає, що структуру готовності потрібно розглядати в залежності від того, яку діяльність буде здійснювати особистість – творчу чи виконавчу [16].

Визначаючи структуру психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, ми виділяємо в ній чотири пов'язані між собою та взаємообумовлені наступні компоненти: мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний та особистісний (рис. 1.).

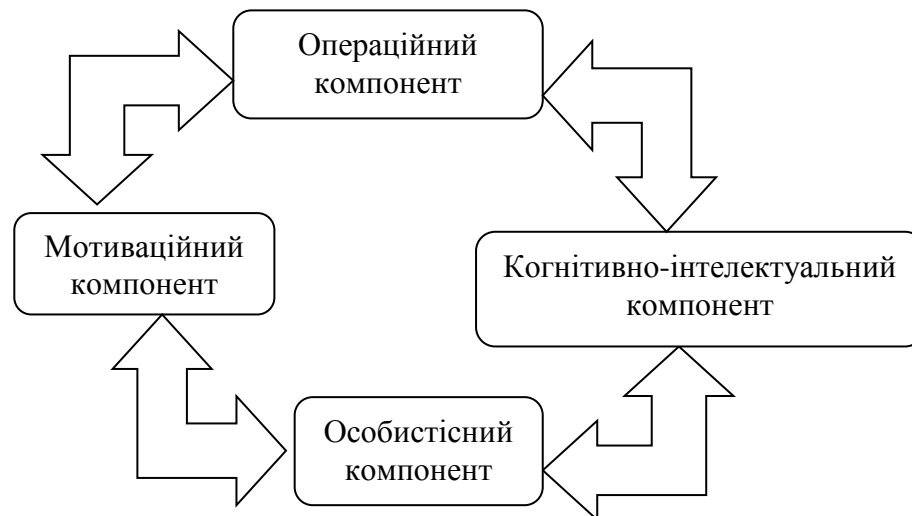

Рис. 1. Структурні компоненти психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Мотиваційний компонент готовності характеризує здатність майбутніх фахівців мотивувати себе на набуття необхідних фахових знань, умінь та навичок і формування компетентності в надзвичайних ситуаціях.

У мотиваційній сфері проявляються найбільш значущі характеристики психологічної готовності до професійної діяльності, оскільки вона є складним механізмом співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників поведінки індивіда та постійним їх взаємним впливом, у якому суб'єкт дії та ситуація обопільно впливають один на одного, результатом чого виступає поведінка людини. У структурі особистості мотивація займає визначальне місце, представляючи процес передачі зовнішніх подразників об'єктивної дійсності у внутрішні спонукальні сили поведінки індивіда. О. Леонт'єв доводив, що мотиваційна готовність є основою освіти, оскільки без мотиву та сенсу неможлива жодна трудова діяльність, не втілюються ніякі знання та сформовані вміння [13]. На думку Р. Санжеева, мотивація визначає напрямок та способи здійснення конкретної діяльності [7]. М. Дяченко, Л. Кандибович, Є. Кокшенева, Р. Лученко та Ю. Бойко розглядали мотивацію через позитивне ставлення, інтерес до обраної фахової діяльності [2; 11;

14]. Мотиви, які формуються в процесі життєдіяльності людини, стають основними та звичними й відображаються на загальному враженні, яке справляє людина на оточення, тобто характеризують її загалом.

Для ефективного виконання трудової діяльності, враховуючи всі норми та вимоги регуляції, сумлінність виступає основним критерієм. Тому в статті розглядаємо мотивацію як сукупність сил, які змушують майбутнього рятувальника сумлінно виконувати професійну діяльність в екстремальних умовах із певною наполегливістю для ефективного розв'язання поставленого завдання. Сила мотиву впливає як на активність особистості, так і на успішність та продуктивність прояву цієї активності, скажімо – на ефективність професійної діяльності майбутнього фахівця в особливих умовах.

Мотиваційний компонент виступає пусковим механізмом фахової діяльності майбутнього рятувальника, який сприяє необхідному рівню активності працівника, контролює зміст активності майбутнього пожежника та, зокрема, використання ним засобів при виконанні функціональних обов'язків для досягнення продуктивного кінцевого результату.

Таким чином, мотивація до діяльності працівників ДСНС впливає на досягнення похвального результату, цілеспрямованість, почуття обов'язку та впевненість у власних силах. Отже, психологічна готовність майбутніх фахівців до діяльності в особливих умовах значною мірою залежить від типу мотивації та спрямованості на виконання професійних завдань.

Наступним є когнітивно-інтелектуальний компонент психологічної готовності, який являє собою сукупність спеціальних знань, необхідних для продуктивної діяльності, характер професійної «картини світу», високу здатність до навчання та спрямованість на оволодіння специфікою діяльності. В. Фортунатов вважає, що основним елементом освіти виступають знання [10]. Таким чином, у професійному становленні знання відіграють важливу роль, сприяючи утворенню поглядів, переконань, на основі яких формуються риси характеру.

Когнітивні процеси виступають в якості внутрішніх регуляторів, за допомогою яких особистість отримує, інтерпретує, зберігає та відтворює необхідну інформацію. Вчені В. Бехтерев, Б. Ломов, С. Рубінштейн вивчали процес інтеріоризації, яка виступає засобом набування суб'єкта діяльності, за допомогою якого відбувається засвоєння досвіду. Професійні знання працівника ДСНС України об'єктивно-необхідні для ефективною діяльності в зоні лиха, охоплюють інформацію про технології виконання функціональних обов'язків та про усі детермінанти, які визначають продуктивність у досягненні поставлених цілей.

Зі свого боку, О. Коберник, О. Керницький, Е. Сафянц, Л. Чернікова, Н. Іполітова в структурі психологічної готовності виокремлювали когнітивний компонент, розглядаючи його як інтеграцію, яка відображає інформованість працівника про зміст трудової діяльності, рівень методичних та спеціально предметних знань професійної діяльності [1; 6; 8; 9].

Обізнаність майбутнього рятувальника в специфіці та конкретиці власної трудової діяльності, її структурі та змісті є вагомим умовою психологічної готовності до професійного функціонування. Також рятувальнику необхідно знати власні індивідуальні особливості характеру, сильні та слабкі сторони.

Тому, використання працівником ДСНС вмінь та навичок, отриманих у процесі підготовки, вимагає від нього постійного, цілеспрямованого модернізування та вдосконалення набутої бази знань, конкретних результатів залежно від слабких та сильних сторін особистості. Розвиваючи думку науковців, зазначимо, що фахові знання акумулюють основу формування психологічної культури майбутнього рятувальника та визначають психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

Характеризуючи операційний компонент психологічної готовності, спираємось на те, що професійні вміння майбутніх рятувальників ДСНС України виступають вихідними елементами цілісної технології роботи рятувальника. Цей компонент є комплексом умінь та навичок, які забезпечують результативність процесу прийняття рішень у надзвичайних ситуаціях.

Весь багаж вмінь та навичок пожежників доцільно розділити на дві групи: психологічні та загальноуправлінські. Психологічні пов'язані із забезпеченням прийняття правильних та результативних рішень в екстремальних ситуаціях, сюди відносимо: створення сприятливого мікроклімату в колективі; визначення оптимального стилю спілкування; заохочення до позитивної комунікації між учасниками взаємодії; постійний аналіз та оцінка результативності власної діяльності; вміння контролювати себе, перебуваючи в зоні лиха, аналізуючи досягнення та недоліки; розробка та прийняття рішень, беручи до уваги психологічні особливості надзвичайної ситуації; стимулювання особистісно-професійного потенціалу фахівця.

Загальноуправлінськими вважаються уміння та навички, які сприяють підвищенню ефективності керівної діяльності щодо процесу прийняття управлінських рішень. Сюди відносимо: уміння ретельно аналізувати ситуацію, ставити конкретні цілі (стратегічні й тактичні) і визначати шляхи їх реалізації; вміння ефективно контролювати процес виконання завдань; визначати конкретну чисельність виконавців

діяльності; розробляти структуру та основні елементи управління; використання творчих елементів діяльності.

Український педагог О. Коберник у структурі готовності до педагогічної діяльності виокремлював «операційний компонент» як інтегровані якості, які набуваються студентами в процесі опанування психолого-педагогічних та фахових дисциплін, самостійної діяльності в період спеціальних практик [9]. М. Дяченко та Л. Кандибович, розвиваючи наведену вище думку, вважають, що цей компонент включає в себе оволодіння та використання на практиці способів та прийомів професійної діяльності, знань, умінь, навиків, процесів аналізу й узагальнення [4]. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен, узагальнивши попередників, акцентують увагу на операційному компоненті, який представляє собою володіння необхідними ключовими компетентностями, способами й прийомами діяльності [5]. У своїх дослідженнях Є. Кокшенєва розкрила зміст структури готовності майбутнього фахівця з соціальної роботи до професійної діяльності, де виділила операційно-діяльнісний компонент, який свідчить про наявність умінь і навичок, що дозволяють розв'язувати професійні завдання фахівця [11].

О. Керницький та Ю. Бойко, досліджуючи психологічну готовність майбутніх фахівців військового профілю, виокремлювали операційний компонент як систему регуляції професійної діяльності [2; 8].

Підтримує та узагальнює думки попередників А. Грачов, який у структуру готовності працівника ДПС МНС Росії включає операційний компонент, що передбачає володіння способами й прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками, а також процесами аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення [3].

Завершальною складовою психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах виступає особистісний компонент. Він розкриває сукупність вагомих особистісних якостей майбутніх рятувальників до професійної діяльності. Цей компонент має стійкий особистісний характер, оскільки перші три компоненти (мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, операційний) – це функціональні характеристики працівника ДСНС України.

Структуру готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів М. Кулакова визначає шляхом конкретизації її компонентів, де виділяє групу складових, що характеризують особистісні якості фахівця (адаптаційний, емоційно-вольовий, мобілізаційний, комунікаційний) [12].

Цікавими є дослідження Ю. Бойко, яка в структурі психологічної готовності майбутніх юристів виділяє особистісний компонент і трактує його як систему ставлень особистості до себе та прийняття себе як суб'єкта професійної діяльності [2].

Зазначений компонент є системоутворювальним елементом підготовки майбутніх рятувальників, який займає позицію базової складової процесу становлення індивіда як професіонала та передбачає сукупність особистісних якостей, необхідних для правильного й ретельного виконання фахової діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Особистісний компонент включає в себе важливі індивідуальні характеристики майбутніх рятувальників, які впливають на трудову діяльність у зоні лиха. Залежно від ставлення працівника ДСНС до трудової діяльності, всі характеристики компонента можна поділити на три групи:

- до екстремальної ситуації (інтелектуальний рівень, готовність до ризику, організаторські здібності, професіоналізм, винахідливість, гнучкість);
- до пожежної команди, яка ліквідує наслідки лиха (гуманність, справедливість, вимогливість, колективізм, доброзичливість, взаємодопомога, демократизм, взаємодтримка, працездатність);
- до самого себе (рішучість, упевненість у власних силах, працездатність, принциповість, самоконтроль, самокритика, самонавіювання).

Аналізуючи наукові джерела, де розкриваються якості особистості, потрібні психологічно готовому рятувальнику для виконання трудової діяльності, впритул підійдемо до моделі ефективно працюючого працівника ДСНС. Тут мається на увазі динамічна модель, тому що кожен конкретний фахівець має змогу її доповнити.

Розглянемо особистісні якості пожежних-рятувальників, визначені на основі психограми співробітників протипожежної служби (М. Мар'їн, І. Єфанова, М. Поляков), які складають основу цієї моделі. До неї увійшли такі психологічні якості:

- сміливість;
- спроможність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- впевненість у собі;
- здатність приймати правильне рішення при нестачі необхідної інформації, при відсутності часу на її осмислення;
- вміння об'єктивно оцінювати власні сили й можливості;

- спроможність до тривалого збереження високої активності;
- вміння розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань;
- урівноваженість, самовладання при конфліктах;
- хист до швидкого встановлення контактів з незнайомими людьми, потерпілими;
- вміння підпорядковувати людей, викликати в них довіру;
- здатність знаходити потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника;
- схильність до ризику.

Ці якості проявляються в залежності від специфіки трудової діяльності рятувальників та пов'язані з її успішним виконанням [17].

Таким чином, професійна діяльність майбутніх рятувальників вимагає багатопланового аналізу як самостійного явища, оскільки знаходиться в тісному зв'язку із повсякденною діяльністю під час чергувань, особистісним розвитком, спілкуванням та результатом спільної роботи. Беручи до уваги всі ці зв'язки, можна аналізувати фундаментальні складові професійної компетентності рятувальника, які є для нього потрібними для психологічної готовності фахівців ДСНС України.

За допомогою аналізу та систематизації теоретичних даних робимо висновок про те, що робота рятувальників в екстремальних умовах висуває високі вимоги до особистісної, поведінкової, інтелектуальної та міжособистісної сфер діяльності індивіда.

У зв'язку з цим, набуває актуальності проведення емпіричних досліджень у напрямі психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, оскільки питання особливостей формування готовності потребує вивчення та розв'язання як на теоретичному, так і практичному рівнях. Інакше кажучи, психологічна готовність до діяльності в особливих умовах є одним із головних чинників підвищення ефективності фахової діяльності пожежних-рятувальників.

Література

1. Андрієвська Н.Ф. Формування готовності майбутнього учителя музики до організації дозвілля учнів: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 180 с.
2. Бойко Ю.Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності автореф. канд. пед. наук : 13.00.07 / Юлія Юріївна Бойко. – Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – 29 с.
3. Грачев А.А. Технология формирования готовности к профессиональной деятельности у сотрудников ГПС МЧС России дисерт. канд. пед. наук : 13.00.08 / Алексей Анатольевич Грачев. – Алексеевка: ГОУВПО «Алексеевский филиал БГУ», 2011. – 178 с.
4. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: Автореф. диссерт. д-ра пед. наук: 13.00.01. – М., 1983. – 32 с.
5. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В.Сохань, І.І.Єрмакова, Г.М.Несен – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
6. Ипполитова Н.В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза: личностный аспект: Монография [Текст] / Н.В. Ипполитова, М.А. Колесников, Е.А. Соколова. – Шадринск: Исеть, 2006. – 236 с.
7. Карпов, А.В. Психология труда: учебник – 2-е изд./ А.В. Карпов. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 154 с.
8. Керницький О.М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності автореф. канд. пед. наук : 13.00.02 / Олександр Михайлович Керницький. – Хмельницький : ХІ ВПС імені Івана Кожедуба, 2005. – 19с.
9. Коберник О. Формування у студентів готовності до впровадження інноваційних педагогічних технологій // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 4. С. 104–109.
10. Коваль Т. Компоненти готовності вчителя до роботи з батьками в поліетичному середовищі [Електронний ресурс] / Т. Коваль. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkol.
11. Кокшенева Е.А. Формирование готовности студентов вуза к будущей профессиональной деятельности автореф. канд. пед. наук: 13.00.08: Елена Анатольевна Кокшенева; ГОУ ВПО КГУ. – Кемерово, 2010. – 26 с.
12. Кулакова М.В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів автореф. канд. пед. наук : 13.00.04 / Майя Володимирівна Кулакова. – Одеса: ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. – 22 с.
13. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность // Психология личности.- 2-е изд.- М.: Политиздат, 1977.- С. 277.
14. Лучечко Р.І. Формування готовності старшокласників сільської школи до трудової діяльності в умовах ринкових відносин: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 147 с.
15. Моисеев В.Т. Формирование у курсантов высших военно-морских училищ готовности к педагогической деятельности: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / В.Т. Моисеев. – М. – 1991. – С. 12.
16. Моляко В.А. Рейтинг уровня подготовки специалистов // Среднее специальное образование. – 1991. – № 11. – С. 21–22.
17. Профессиографическое описание основных видов деятельности работников ДПС МВС России: посібник / ред. М.И. Марьин, И.М. Сфанова, М.М. Поляков та ін. - Ми: ВНДИПО, 1998. - 132 с.